

Zorgboerderijen als innovatieve zorgomgeving voor mensen met dementie, welke elementen kunnen worden overgenomen?

De dementiezorg is volop in beweging. De afgelopen jaren zijn er verschillende zorgvernieuwingen in gang gezet om de dementiezorg verder te verbeteren. Zorgboerderijen zijn hier een voorbeeld van. In deze factsheet beschrijven we of en hoe andere zorginstellingen elementen van zorgboerderijen kunnen toepassen in hun eigen zorgomgeving. Deze factsheet is bestemd voor belanghebbenden in de dementiezorg, waaronder aanbieders van dagbesteding en verpleeghuiszorg, gemeenten, zorgverzekeraars, casemanagers, wijkverpleegkundigen en zorgboeren.

Waarom deze factsheet?

Zorgorganisaties streven ernaar om dementiezorg te bieden die goed aansluit bij de wensen, behoeften en mogelijkheden van mensen met dementie. Uitgangspunten bij de zorg zijn het behouden van de eigen identiteit en autonomie en het stimuleren van participatie in de eigen leefomgeving. Dit vraagt vaak om een omschakeling bij zorgorganisaties en haar zorgverleners. Veranderingen zijn nodig in de zorgomgeving, de zorgvisie en in vaardigheden en competenties van zorgverleners (Waardigheid & Trots, 2015). Deze nieuwe uitgangspunten hebben geleid tot veranderingen binnen reguliere zorginstellingen, maar ook tot nieuwe initiatieven, zowel binnen (bijv. ontmoetingscentra en kleinschalige woonvormen als alternatief voor het verpleeghuis) als buiten de gezondheidszorg, zoals zorgboerderijen.

Fotografie RIVM Beeldbank

Onderzoek op het gebied van zorgboerderijen laat zien dat mensen met dementie en hun mantelzorgers zorgboerderijen als een welkome aanvulling zien op het reguliere zorgaanbod. Ook blijkt dat zorgboerderijen kunnen leiden tot positieve uitkomsten bij mensen met dementie onder andere op het gebied van beweging, sociale interacties, buiten zijn, eten en drinken en variatie in activiteiten (De Bruin et al. 2009, 2010, 2015; De Boer et al. 2016). Gezien deze bevindingen onderzochten het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en de Universiteit Maastricht (Academische Werkplaats Ouderenzorg Zuid-Limburg), met financiering van Alzheimer Nederland en het PGGM fonds, welke elementen van zorgboerderijen gewaardeerd worden en op welke wijze deze overgebracht kunnen worden in het reguliere zorgaanbod. We spreken van ‘gewaardeerde elementen’ als onderzoek heeft laten zien dat mensen met dementie, mantelzorgers, zorgverleners en/of zorgmanagers deze elementen waarderen. In het onderzoek stonden drie vraagstellingen centraal:

1. Welke elementen van zorgboerderijen worden gewaardeerd omdat zij de capaciteiten, sociale participatie en autonomie van mensen met dementie stimuleren?

2. Welke elementen kunnen worden overgebracht naar reguliere zorginstellingen, en wat zijn belemmerende en bevorderende factoren hierbij?
3. Welke competenties hebben zorgverleners nodig om gewaardeerde elementen van zorgboerderijen toe te passen?

Wat hebben we gedaan?

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden gebruikten we verschillende methoden, waaronder analyse van bestaande onderzoeksgegevens over effecten van zorgboerderijen op mensen met dementie, interviews en workshops. Zie Tekstbox 1 en 2 voor informatie over respectievelijk de gehanteerde definities en uitgebreide onderzoeksinformatie. De resultaten worden beschreven aan de hand van dertien kernboodschappen die op de volgende pagina's uiteen worden gezet. Vervolgens doen we een aantal aanbevelingen, gebaseerd op de kernboodschappen, om verschillende belanghebbenden in de dementiezorg te ondersteunen in het beter inspelen op de nog aanwezige capaciteiten, sociale participatie en autonomie van mensen met dementie.

Fotografie Zorgboerderij de Port (Kelpen-Oler)

Tekstbox 1: Definities

Zorgboerderij: een agrarisch (productie)bedrijf dat zorg aanbiedt als nevenactiviteit aan verschillende doelgroepen. Sommige zorgboerderijen richten zich meer op landbouw en stellen de agrarische productie centraal, waarbij de deelnemers vaak meewerken in de agrarische productie. Op andere boerderijen staat de zorg centraal en kan de productietak vrijwel geheel afwezig zijn (de Boer et al., 2015). Zorgboerderijen zijn kleinschalig van opzet, en bieden zorg en ondersteuning aan verschillende doelgroepen, waaronder mensen met dementie. Mensen met dementie kunnen deelnemen aan activiteiten als tuinieren, het verzorgen van dieren, wandelen, en het zelf eten koken met gewassen uit de tuin. Het merendeel van de zorgboerderijen voor mensen met dementie biedt dagbesteding. Woonzorgboerderijen met 24 uurs-zorg als alternatief voor het verpleeghuis zijn in opkomst. In het algemeen bieden zorgboerderijen zorg en ondersteuning aan mensen met dementie die qua zorgvraagwaarde overeenkomen met mensen met dementie in reguliere zorginstellingen.

Gewaardeerde elementen van zorgboerderijen: elementen van zorgboerderijen, waaronder activiteiten, kenmerken van de omgeving en een manier van werken, die kenmerkend zijn voor zorgboerderijen voor mensen met dementie, en waarin zij zich onderscheiden van meer reguliere zorgomgevingen (bijv. diversiteit huishoudelijke en buitenactiviteiten, verschillende mogelijkheden om naar buiten te gaan, aanwezigheid van dieren, huiselijke sfeer etc.). We spreken van 'gewaardeerde elementen' als onderzoek heeft laten zien (zie ook Tekstbox 2, secundaire data-analyse) dat mensen met dementie, mantelzorgers, zorgverleners en/of zorgmanagers deze elementen waarderen.

Reguliere zorginstelling: zorginstellingen die reguliere dagbesteding of verpleeghuiszorg aanbieden, veelal op een grootschalige manier georganiseerd. De locaties zijn vaak onderdeel van een grotere koepelorganisatie.

Kleinschalige zelfstandige initiatieven: individueel opgezette vormen van kleinschalige zorg, veelal aangeboden vanuit zelfstandige of particuliere organisaties. Onderscheidende kenmerken zijn het leven in een kleine groep, het gezamenlijk voeren van een huishouden en het zelf kunnen bepalen van de dagindeling. Een huiselijke en herkenbare woonomgeving is daarbij van belang.

Welke elementen van zorgboerderijen worden gewaardeerd omdat zij de capaciteiten, sociale participatie en autonomie van mensen met dementie stimuleren?

1. *Zorgboerderijen hebben te maken met dezelfde context als reguliere zorginstellingen*

In Nederland zijn factoren op het macroniveau hetzelfde voor zorgboerderijen en reguliere zorginstellingen; beide type instellingen hebben te maken met dezelfde wet- en regelgeving en hetzelfde financierings- en bekostigings-systeem. Op het macroniveau zijn daarom geen gewaardeerde elementen gevonden. Uit de interviews blijkt echter dat de wijze waarop zorgboerderijen en reguliere zorginstellingen met het macroniveau omgaan wel van elkaar verschilt. Reguliere zorginstellingen ervaren belemmeringen voor het toepassen van gewaardeerde elementen in de eigen zorgomgeving, die niet door zorgboerderijen worden ervaren of waarvoor zij een oplossing hebben gevonden.

Dit hangt wellicht samen met de wijze waarop inhoud wordt gegeven aan het leiderschap, zie hiervoor ook kernboodschappen 10 (inschatten van en handelen naar risico's) en 11 (creativiteit zorgmedewerkers) waarin dit verder wordt toegelicht.

2. *Gewaardeerd wordt de wijze waarop mensen met dementie worden benaderd*

Op het microniveau van het zorgsysteem onderscheiden zorgboerderijen zich qua kenmerken wel van reguliere zorginstellingen, en daarom zijn ook verschillende gewaardeerde elementen op dit niveau te benoemen. Zorgboerderijen kunnen bijvoorbeeld sociale interactie

stimuleren. Zo blijkt dat mensen met dementie die op een zorgboerderij wonen meer sociale interactie hebben in vergelijking met bewoners van reguliere zorginstellingen. Dit kan met medewerkers zijn maar ook met andere mensen met dementie of familie. Verder blijkt dat op zorgboerderijen afstemming van activiteiten en zorg op de capaciteiten, voorkeuren en wensen van mensen met dementie en keuzevrijheid de uitgangspunten vormen. Ook de managers van zorgboerderijen, die we voor dit onderzoek interviewden, erkenden dat persoonlijke aandacht voor uiteenlopende behoeftes en de betrokkenheid bij de persoon met dementie gewaardeerde elementen van de zorgboerderij zijn. Zij streven ernaar dat mensen zich begrepen en gerespecteerd voelen en proberen activiteiten zoveel mogelijk aan te laten sluiten bij de belevingswereld van hun cliënten. Op deze manier stimuleren zij ook dat de capaciteiten van mensen zoveel mogelijk benut worden: ze doen aanspraak op hetgeen mensen met dementie nog wél kunnen en geven mensen met dementie de mogelijkheid om zelf te kiezen welke activiteiten zij graag willen doen.

3. Gewaardeerde elementen hebben ook te maken met de inrichting van de omgeving en het type activiteiten dat wordt aangeboden

Ook op het mesoniveau van het zorgsysteem onderscheiden zorgboerderijen zich qua kenmerken van reguliere zorginstellingen. Ook op dit niveau zijn daarom verschillende gewaardeerde elementen te benoemen welke samenhangen met het activiteitenaanbod en de fysieke omgeving. De geïnterviewde managers van zorgboerderijen gaven aan dat zij ook zagen dat deze elementen gewaardeerd worden. Zij gaven aan dat mensen met dementie zich vaak prettig en thuis voelen op de zorgboerderij. Volgens hen hangt dit onder andere samen met de mogelijkheid om (zelfstandig) naar verschillende binnen- en buitenruimtes te gaan. Binnen werken zorgprofessionals en mensen met dementie bijvoorbeeld samen aan de bereiding van het eten. Buiten kunnen mensen met dementie naar dieren kijken of activiteiten ondernemen in de tuin.

“Ik denk wel dat het buiten zijn, het buiten leven, beweging zien, andere ondernemende mensen zien, dat dat gewoon ook aanzet tot ondernemen, tot gespreksstof, tot nadenken, tot meningen ventileren, verhalen willen vertellen.”
(Manager zorgboerderij)

De managers van zorgboerderijen erkenden dat ook de integratie van een variatie aan activiteiten in het dagelijkse leven van mensen met dementie een gewaardeerd element van de zorgboerderij is. Door de variatie aan activiteiten is het volgens hen veelal mogelijk om een passende activiteit

voor alle mensen met dementie te vinden. Activiteiten betreffen niet alleen georganiseerde activiteiten zoals bloemschikken en spellen, maar ook juist kleinere alledaagse klusjes zoals, de tafel dekken, aardappels schillen, planten water geven en het voeren van de dieren. Deze activiteiten zorgen er volgens hen voor dat mensen met dementie het gevoel krijgen te worden betrokken en ergens verantwoordelijk voor te zijn, en wederkerigheid ervaren. Mensen met dementie maken deel uit van een groep en kunnen een bijdrage leveren aan nuttige activiteiten gedurende hun dag. Hierdoor komt er meer nadruk op het alledaagse leven dan op het krijgen van zorg en ondersteuning, zoals in grootschalige reguliere zorgomgevingen het geval kan zijn, en hebben mensen minder het gevoel dat zij zich in een ‘zorgomgeving’ bevinden.

“Maar kijk nou eens in de meeste keukens: die koelkast is ingebouwd. Natuurlijk kunnen ze die koelkast niet vinden. Een koelkast ziet er uit als een koelkast. Dus, die voordeur, die inbouwplaat moet je er gewoon vanaf rukken. Ja, dan ziet het er misschien niet meer uit, maar dan vinden ze wel de koelkast. Dan kunnen ze wel drinken pakken uit de koelkast, wat ze nodig hebben om zelfstandig te blijven.”
(Manager zorgboerderij)

“Waarom moet je als instelling per se een hovenier in dienst hebben, als je gewoon mensen hebt die fysiek de kracht nog hebben om wat te doen. [...] dan bespaar je dus op je hovenierschap en je zorgt dat mensen zelf fysiek nog actief blijven, waardoor ze kunnen zeggen van ‘kijk eens, dat hebben wij gedaan’. Dus een soort van tevredenheid [...] En ik denk dat dat het punt is. Dat we veel te groots en projectmatig en weet ik het wat allemaal, dat daar gaan we op stuk allemaal. En het kost allemaal extra tijd.”
(Manager zorgboerderij)

4. De zorgvisie van de zorgboer en de competenties van zorgprofessionals die nodig zijn om hier invulling aan te geven worden ook gewaardeerd

Gewaardeerde elementen van zorgboerderijen op het mesoniveau hangen niet alleen samen met activiteiten en de fysieke omgeving maar ook met de organisatorische context. Hierbij gaat het met name om het leiderschap en de zorgvisie van de zorgboer (bijv. nadruk op het betrekken van mensen met dementie, persoonsgerichtheid en waardigheid, respect voor leefgewoonten en voorkeuren van mensen met dementie). De geïnterviewde managers van zorgboerderijen gaven aan deze gewaardeerde elementen te herkennen. Zij gaven aan dat leiderschap een belangrijke factor is om hun zorgvisie in de praktijk te

brenge, en dit te tonen door persoonlijk betrokken te zijn en gemotiveerd te zijn om hun visie over te brengen naar de andere zorgprofessionals. Zij noemden dat in de keuze voor zorgprofessionals nadrukkelijk rekening wordt gehouden met competenties die hun visie ondersteunen (bijv. inlevingsvermogen, respect kunnen tonen, betrokkenheid). Ook benadrukten zorgboeren het belang van een proactieve houding van zorgprofessionals om een zinvolle invulling aan de dag te geven met betekenisvolle activiteiten, zoals het inspelen op situaties die voordoen (kunnen schakelen),

in staat zijn veel zaken tegelijk te overzien en flexibel zijn. Zorgprofessionals worden ondersteund in het verlenen van zorg volgens de visie van de zorgboer, bijv. door coaching door de boer, regelmatige onderlinge feedback op elkaars handelen en door workshops of cursussen bij te wonen. Samen naar oplossingen en mogelijkheden zoeken en personeel ondersteuning bieden bij nieuwe ideeën zijn zaken die managers van zorgboerderijen en van reguliere instellingen als een gewaardeerd element bestempelen.

Tekstbox 2: Onderzoeksinformatie

1. Secundaire data-analyse

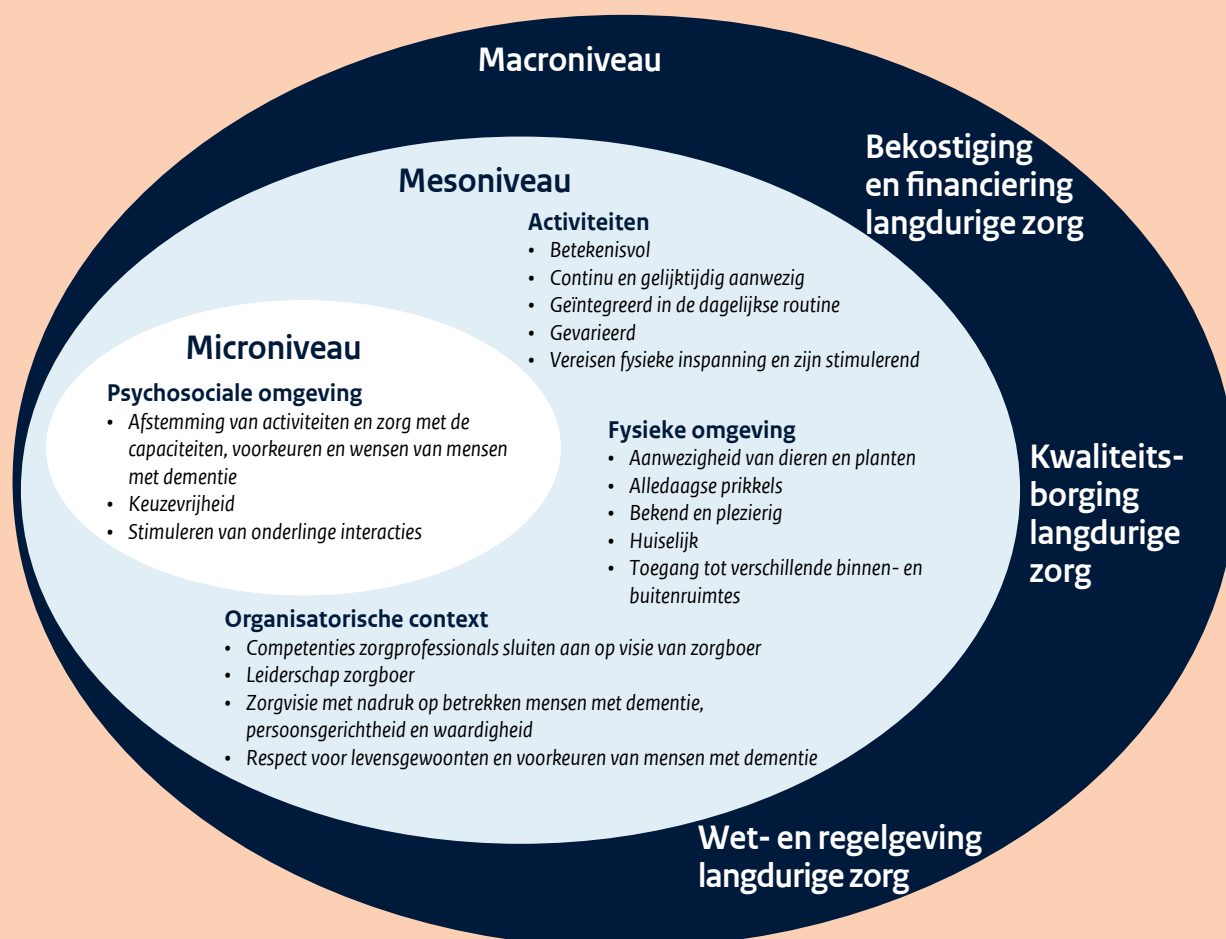
Om inzicht te krijgen in de elementen die gewaardeerd worden door mensen met dementie en hun mantelzorgers, bestudeerden we bestaande gegevens uit onderzoek naar de effecten van dagbesteding en 24-uurszorg op zorgboerderijen opnieuw. Voor dagbesteding gaat het om onderzoek waarin deelnemers van dagbesteding op een zorgboerderij zijn vergeleken met deelnemers van reguliere voorzieningen voor dagbesteding. Hiervoor keken we naar mogelijke verschillen tussen beide groepen qua type activiteiten, locatie van activiteiten (binnen/buiten), beweging, voedsel- en vochtconsumptie, cognitie, welbevinden, gedrag, functionele status en maatschappelijke participatie (De Bruin et al. 2009; 2010; 2015). Voor deze onderzoeken zijn gesprekken gevoerd met mensen met dementie en hun mantelzorgers (totaal 138 koppels). Daarnaast zijn mensen met dementie (n=55) geobserveerd op zorgboerderijen en reguliere instellingen voor dagbesteding. Verder spraken we met zorgboeren. Om de gewaardeerde elementen in 24-uurszorg als alternatief voor het verpleeghuis te bestuderen zijn meer dan 16.000 observaties van 115 mensen met dementie bestudeerd. Hierbij zijn bewoners van zorgboerderijen vergeleken met bewoners van reguliere verpleeghuizen en met bewoners van andere vormen van kleinschalig wonen. Centraal hierbij stond het dagelijks leven van de bewoners (bijvoorbeeld: wat doen bewoners op een dag, waaraan besteden bewoners hun tijd, hebben ze sociale interacties, en hoe voelen bewoners zich). Verder interviewden we tijdens dit onderzoek medewerkers van verschillende typen verpleeghuizen, mantelzorgers, en mensen met dementie.

De resultaten van de verschillende onderzoeken gebruikten we voor het ontwikkelen van een raamwerk waarin we de kenmerken en verschillende gewaardeerde elementen van zorgboerderijen beschrijven (zie Figuur 1, De Bruin et al. 2017). Deze zijn gegroepeerd op drie niveaus van het zorgsysteem: het micro-, meso- en macroniveau. Het macroniveau is de context waarin zorgboerderijen zich bevinden en waarin factoren zoals wet- en regelgeving, financiering en bekostiging van dementiezorg en kwaliteitsborging een belangrijke rol spelen. Het mesoniveau is de organisatorische context inclusief de visie van de organisatie op het verlenen van dementiezorg en de competenties van het zorgpersoneel. Op dit niveau gaat het ook om de directe zorgomgeving zoals de fysieke omgeving en de mogelijke activiteiten. Het microniveau betreft de psychosociale omgeving inclusief de interacties tussen zorgverleners met mensen met dementie en de mantelzorgers. Persoonskenmerken (bijv. biologische, psychosociale en sociaal-demografische factoren) en voorkeuren spelen een belangrijke rol in de besluitvorming rondom de zorgverlening. Op het microniveau gaat het ook over de onderlinge interacties tussen mensen met dementie.

2. Interviews

Het raamwerk legden we vervolgens tijdens interviews voor aan zorgboeren/managers van zorgboerderijen (n=16), managers van reguliere instellingen (n=13) en andere professionals (n=4) van zowel kleinschalige als meer grootschalige reguliere zorginstellingen. Wij vroegen hen of zij de door ons beschreven gewaardeerde elementen herkenden en eventueel elementen wilden toevoegen of juist weglaten. Daarnaast vroegen wij hen welke bevorderende en belemmerende factoren zij zagen voor het overbrengen van deze elementen naar reguliere zorgomgevingen. De informatie die we hebben opgehaald in deze interviews is samengevoegd en samengevat in de dertien kernboodschappen die we in deze factsheet uiteenzetten.

Tekstbox 2: Onderzoeksinformatie (vervolg)

Figuur 1. Kenmerken en gewaardeerde elementen van een zorgboerderij op micro-, meso- en macroniveau van het zorgsysteem.

3. Workshops

De dertien kernboodschappen hebben we besproken in twee workshops met verschillende belanghebbenden (o.a. managers van zorgboerderijen, zorgverleners van reguliere zorginstellingen en van kleinschalige initiatieven, casemanagers dementie, mantelzorgers, zorgverzekeraars, wijkverpleegkundigen). Het doel was om na te gaan of onze bevindingen helder en herkenbaar waren. Daarnaast hebben we van gedachten gewisseld over de relevantie en haalbaarheid van onze aanbevelingen. Op basis van de input die werd gegeven tijdens de workshops zijn de aanbevelingen verder aangescherpt.

Welke elementen kunnen worden overgebracht naar reguliere zorginstellingen, en wat zijn belemmerende en bevorderende factoren hierbij?

Tabel 1 vat de belangrijkste belemmerende en bevorderende factoren voor het implementeren van elementen van de zorgboerderij in reguliere zorginstellingen samen. We hebben de verschillende factoren ingedeeld in drie groepen:

1. fysieke omgeving en activiteiten aanbod;
2. sociale en organisatorische context;
3. wet- en regelgeving en financiering.

Belangrijk om hierbij op te merken is dat de factoren die we hier noemen zowel belemmerend als bevorderend kunnen werken, bijvoorbeeld de aanwezigheid van vooruitstrevende en creatieve zorgprofessionals en managers zal bevorderend werken bij het implementeren van innovaties (waaronder gewaardeerde elementen van zorgboerderijen), terwijl de afwezigheid ervan juist belemmerend kan werken.

Daarnaast is het van belang om te noemen dat de verschillende belemmerende en bevorderende factoren niet voor alle gewaardeerde elementen zullen gelden. Sommige, zoals de beschikbare ruimte, zullen vooral samenhangen met de variatie en het type activiteiten, terwijl andere weer meer zullen samenhangen met de wijze waarop wordt ingespeeld op de wensen, behoeften en mogelijkheden van mensen met dementie. Tenslotte hangen verschillende belemmerende en bevorderende factoren soms met elkaar samen en/of werken op verschillende gebieden door. Het leiderschap van de manager bijvoorbeeld kan van invloed zijn op de mate waarin zorgprofessionals met creatieve en innovatieve ideeën komen, maar zal mogelijk ook bepalen hoe de fysieke omgeving wordt ingericht. Kernboodschappen 5-10 gaan in meer detail op de verschillende factoren in.

Tabel 1. Bevorderende en belemmerende factoren bij het implementeren van elementen van zorgboerderijen in reguliere zorginstellingen.

Fysieke omgeving en activiteiten aanbod	Sociale en organisatorische context	Wet- en regelgeving en financiering
<ul style="list-style-type: none"> • Beschikbare ruimte • Mate van verstedelijking van de omgeving • Mate waarin extra materialen nodig zijn voor activiteiten 	<ul style="list-style-type: none"> • Aanpassingsvermogen en mate van bereidheid van zorgprofessionals en managers om veranderingen door te voeren • Aantal managers • Leiderschap • Mate waarin mantelzorgers en vrijwilligers betrokken worden bij de zorgverlening • Mate van betrokkenheid van zorgprofessionals bij mensen met dementie • Mate van betrokkenheid van managers bij zorgtaken • Vooruitstrevendheid creativiteit, en aanwezigheid van innovatieve ideeën bij zorgprofessionals en managers 	<ul style="list-style-type: none"> • Aanwezigheid van risico- en veiligheidsprotocollen

Fotografie Academische Werkplaats Ouderenzorg

5. Reguliere zorginstellingen zeggen de meeste gewaardeerde elementen van zorgboerderijen toe te passen in de eigen instelling

Zorgmanagers van reguliere zorginstellingen gaven aan dat de meeste gewaardeerde elementen van zorgboerderijen overgenomen en geïmplementeerd kunnen worden in de eigen zorgomgeving. Het ging hier om elementen die zowel op het micro- als het mesoniveau liggen, zoals een persoonsgerichte benadering, het aanbieden van activerende activiteiten op meerdere plekken en tijdstippen en het creëren van een open en huiselijke omgeving waarin mensen met dementie worden uitgedaagd om iets te ondernemen. Alle managers van reguliere instellingen gaven aan dat zij dit reeds doen in hun eigen instelling, bijvoorbeeld door middel van het aanbieden van gevarieerde activiteiten zoals planten verzorgen, wandelen, de tafel dekken, en de was vouwen.

Desondanks blijkt ook uit de interviews, met name uit die met managers van reguliere instellingen, dat de mate waarin en de manier waarop zij gewaardeerde elementen van de zorgboerderij toepassen verschilt. Zo verschillen beide type instellingen bijvoorbeeld in wat zij als

betekenisvolle activiteiten zien. Betekenisvolle activiteiten op zorgboerderijen zijn bijvoorbeeld vooral huishoudelijke, agrarische of buitenactiviteiten. Terwijl in reguliere zorginstellingen het kijken naar films of het meedoen aan spelletjes als betekenisvolle activiteiten worden gezien. Ook aspecten die in de zorgvisie centraal staan, lijken te verschillen tussen zorgboerderijen en reguliere zorginstellingen, met name met de grootschalige reguliere zorginstellingen. Managers van reguliere zorginstellingen gaven bijvoorbeeld aan dat het soms lastig is om de traditionele instellingsgedachte “wij weten en bepalen wat goed voor u is” om te zetten naar een visie waarin autonomie, participatie en de capaciteiten van mensen met dementie het uitgangspunt zijn. Dit hangt onder andere samen met de hiërarchische structuur binnen de organisatie, scholing van zorgprofessionals en gewoonte. Tussen zorgboerderijen en kleinschalige zelfstandige initiatieven zagen we meer overeenkomsten qua zorgvisie dan tussen zorgboerderijen en grootschalige zorginstellingen. In de onderstaande citaten wordt beschreven hoe een kleinschalig zelfstandig initiatief, vergelijkbaar met een zorgboerderij, en een grootschalige reguliere instelling omgaan met mensen met dementie die geïnteresseerd zijn in wat er gebeurt bij de ingang van de instelling.

“Wij hebben een tijdje een bankje voor de deur gehad en dan scheen de zon en dan gingen daar – bijvoorbeeld – medewerkers een sigaretje roken. En dan merk je ineens, dat ze onrustig worden en allemaal naar buiten willen. Gaan ze tikken op het raam en bonken op de deuren, want ze willen ook naar buiten en op het bankje zitten. Dat bankje hebben we weggehaald, want brengt alleen maar onrust. In samenspraak met servicepunt: “Joh, luister het werkt niet.” Dan halen we het weer weg. Want dat werkt dus – inderdaad - niet. Als de bewoners daar onrustig van worden, die ook naar buiten willen, dan halen we het weer weg.”

(Manager reguliere zorginstelling)

“Maar goed, ik heb in [plaatsnaam] ook in intramuraal gewerkt, zeg maar, en daar zagen we dat het heel erg hielp als je niet iedereen steeds maar naar z'n kamer of naar de zaal stuurde, maar als je een zitje maakte bij de ingang. Want daar gebeurde het, hè? Mensen zoeken toch naar plekken waar hét gebeurt.”

(Manager kleinschalig zelfstandig initiatief)

6. Niet alleen de omgeving bepaalt welke gewaardeerde elementen van zorgboerderijen geïmplementeerd kunnen worden ...

Zorgboerderijen bevinden zich vaak op het platteland, waardoor er veelal een diversiteit aan plekken voor mensen met dementie is (keuken, stal, kas, tuin, werkplaats etc.) waar ze naar toe kunnen lopen en activiteiten kunnen uitvoeren. Ook wordt er vaak gewandeld in de omgeving van de zorgboerderij. In een stedelijke omgeving is er veelal minder ruimte, en is het lastiger om meerdere binnen- en buitenruimtes voor mensen met dementie te creëren. In de meeste interviews kwam naar voren dat de fysieke omgeving in stedelijke gebieden daarmee een beperking kan vormen bij het implementeren van gewaardeerde elementen van zorgboerderijen. Uit de interviews blijkt verder dat de stedelijke omgeving ook een belemmerende factor kan zijn om mensen zelfstandig naar buiten te laten gaan, omdat het gevoel bestaat dat er dan geen toezicht meer is. Omdat mensen met dementie volgens de geïnterviewden wel vaak de behoefte hebben om gedurende de dag naar een andere plek te gaan, gaven managers van reguliere instellingen aan dat zij soms, net als op zorgboerderijen vaak gebeurt, op vaste tijden groepswandelingen organiseerden onder begeleiding van een zorgverlener of vrijwilliger.

7. ...maar ook leiderschap en de zorgvisie van de organisatie spelen een rol

Hoewel de fysieke omgeving voor een deel bepaalt in hoeverre gewaardeerde elementen van zorgboerderijen toegepast kunnen worden, gaven managers van zorgboerde-

Fotografie Zorgboerderij de Port (Kelpen-Oler)

rijen en reguliere instellingen aan dat de zorgvisie van de organisatie en leiderschap ook een belangrijke rol spelen. Zij waren van mening dat leiderschap een belangrijke factor is om een visie gericht op persoonsgerichte zorg, autonomie en het aanbieden van passende activiteiten en daarmee een bevorderende factor is voor het toepassen van gewaardeerde elementen van zorgboerderijen. Ook werkt het bevorderend als een manager uitstraalt dat er van alles mogelijk is, openstaat voor ideeën van zorgprofessionals en beleid durft te voeren dat gericht is op vrijheid/bewegingsruimte (bv. openstellen van tuin of afdelingen waar mensen met dementie zelfstandig naar toe kunnen lopen).

Zorgprofessionals lopen hierdoor minder tegen belemmeringen aan en voelen zich vrij om met hun mening naar voren te komen. Het is belangrijk om een balans te vinden tussen het leggen van verantwoordelijkheid voor creatieve ideeën en oplossingen bij het personeel enerzijds en het nemen van verantwoordelijkheid voor het aansturen van personeel bij de manager anderzijds. Managers van zorgboerderijen en een aantal managers van reguliere instellingen gaven verder aan dat het bevorderend werkt als managers ook geregeld mee werken in de zorg, zodat zij direct betrokken zijn en ook ervaren wat er op de werkvloer gebeurt. Daarnaast werkt het ook bevorderend als er een beperkt aantal managers is en de lijnen tussen zorgpersoneel en managers kort zijn, zodat een gewenste verandering door het zorgpersoneel snel en soepel kan worden doorgevoerd.

“Ik ben dan zelf altijd wel zo’n leidinggevende die zegt van: “Prima. Doe maar”. En er zijn soms dingen dat ik dan achteraf tegen mijn leidinggevende zeg: “O, ik heb dit gedaan”. En dat ... Ja. En dan heeft het gewerkt of het werkt niet. Maar dan ... Soms moet je d’r gewoon ... Ik vind het gewoon heel belangrijk om de mensen die juist ... die ruimte te geven om initiatieven te nemen.”
(Manager reguliere zorginstelling)

8. Ook samenwerking met vrijwilligers en mantelzorgers is van belang

De aanwezigheid van vrijwilligers en mantelzorgers is een belangrijke bevorderende factor bij het implementeren van gewaardeerde elementen van de zorgboerderij. Door hun aanwezigheid kan bijvoorbeeld een meer gevarieerd activiteitenaanbod worden geboden.

Een aantal managers van zorgboerderijen en van reguliere zorginstellingen noemden dat zij samenwerkten met vrijwilligers en mantelzorgers. Zij worden bijvoorbeeld

ingezet voor begeleiding bij de activiteiten die op de zorgboerderij of in de reguliere instelling plaatsvinden bijvoorbeeld meegaan met wandelingen, helpen met het ontbijt, helpen bij schoonmaaktijden of meedenken over oplossingen. Desalniettemin gaven de geïnterviewden ook aan dat mantelzorgers en vrijwilligers niet zonder meer kunnen worden ingezet; zij hebben ook coaching en begeleiding nodig om te werken volgens de visie van de desbetreffende zorginstelling.

9. Inspelen op de behoefte van mensen met dementie ongeacht de fase van dementie

Zowel managers van zorgboerderijen als die van reguliere instellingen gaven aan dat de fase van dementie van mensen een belemmerende factor kan zijn voor het toepassen van gewaardeerde elementen van de zorgboerderij. Als mensen met dementie verder achteruit gaan, is het bijvoorbeeld moeilijker voor hen om deel te nemen aan verschillende alledaagse activiteiten. Echter, er werd

Fotografie Academische Werkplaats Ouderenzorg

opgemerkt dat mensen met dementie die slechts beperkte mogelijkheden hebben nog wèl van veel dingen kunnen genieten, zoals het aaien van dieren, kleine wandelingen of een mooi uitzicht. Daarom is het ook met betrekking tot de fase van dementie belangrijk dat er wordt gekeken naar wat mensen nog wel kunnen en waar zij plezier aan beleven.

“Gewoon, doe lekker gek. Doe lekker net alsof het gewoon een club is. En leg de nadruk vooral op wat ze allemaal nog kunnen, en zeker niet op wat ze niet meer kunnen. En deze mensen kunnen zelfs in de laatste fase...stadium van dementie, zo veel. En, ja, met iemand fietsen, met een speciale fiets, de wind door je haren, zingen op de fiets, groeten naar iedereen, een hond zien, een kind zien, een voetbalclub bezig zien, dat maakt dat je het helemaal niet hoeft te hebben over waar je allemaal tegen aan loopt.”

(Manager kleinschalige zelfstandig initiatief)

10. Risico's mijden of omarmen?

Ook managers van zorgboerderijen ervaren belemmeringen om gewaardeerde elementen door te voeren of te behouden. In een aantal interviews gaven zij aan dat sommige protocollen ten aanzien van risico's en veiligheid (bv. Hazard Analysis and Critical Control Points protocollen, HACCP) belemmerend zijn. Het werken met machines, omgang met dieren en de open omgeving kunnen veiligheids- en gezondheidsrisico's met zich meebrengen zoals allergieën en valgevaar. Volgens de geïnterviewden kunnen deze activiteiten juist ook prikkels met zich meebrengen die mensen stimuleren om actief te zijn. Hoewel er standaard landelijke protocollen zijn waar zorginstellingen zich aan moeten houden, gaf een aantal managers van zorgboerderijen en managers van kleinschalige initiatieven ook aan dat zij hier op een flexibele manier mee omgaan en soms de grenzen opzoeken van wat er binnen de regels mogelijk is. Zij gaven ook aan dat zorginstellingen soms ook extra interne protocollen opleggen, waardoor de vrijheid van medewerkers om in te spelen op de behoeftes van mensen met dementie soms beperkt wordt. Rigide hantering van zowel landelijke als interne protocollen werd gezien als een belemmerende factor voor het implementeren van de gewaardeerde elementen van zorgboerderijen. De mate waarin bepaalde protocollen belemmerend werken, hangt daarom ook weer samen met andere factoren waaronder leiderschap van de manager, creativiteit van zorgprofessionals, maar ook de aanwezigheid van mantelzorgers en vrijwilligers die mee kunnen helpen en een oogje in het zeil kunnen houden.

Fotografie Academische Werkplaats Ouderenzorg

“Er was een intakegesprek, en we doen hier ook aardappelschillen. Zei familie: “Ja, dat mag hij niet doen, want hij slikt bloedverdunders. Als hij zich in z'n vingers snijdt, dan bloedt hij misschien dood.” Doen we een pleister d'r omheen... Dat is de manier van ons werken.”

(Manager zorgboerderij)

“Ja, en dat heeft dus een - en juist ook een stimulerende omgeving, omdat er dus van allerlei van allerlei risico's zijn, maar door die risico's is het ook een veel stimulerendere omgeving. En creëer je aan de andere kant een - een omgeving waar al die prikkels niet zijn, ja, dan zit je suf aan een tafel. Wat is nou uiteindelijk gezonder?”

(Manager zorgboerderij)

“Nou ja, als je het hebt over wet- en regelgeving ... Als het gaat om hygiëne of inspectie, ja, sorry ... Ik heb ... Daar heb je wel eens last van. Als je zeker een huiselijke sfeer wil creëren, dan ... dan is het niet ... dan is het ook huiselijk. En het ... en het kan niet ... Ja, wij willen proberen juist niet het ziekenhuis te zijn, maar we willen dat huiselijke zijn. En je werkt gewoon aan inspectie dat inspectie nog steeds in ... in die vorm kijkt. [...] Dan denk je: alsjeblijft. Natuurlijk, laten we wel wezen, het moet schoon zijn. En we ... we moeten aan een aantal dingen voldoen. Want ja, je ... je bent er voor een aantal mensen. Daar moet je voor zorgen. Maar hou op ... Hou gewoon op met dat soort regels op te leggen. Want het zijn allemaal volwassen mensen die hier werken. Die hebben allemaal een gezin. Die hebben ook thuis een aantal dingen.”

(Manager reguliere instelling)

Welke competenties hebben zorgverleners nodig om gewaardeerde elementen van zorgboerderijen toe te passen?

11. Creativiteit van het zorgpersoneel is een belangrijke competentie

De interviews laten zien dat dat creativiteit van het zorgpersoneel een belangrijke competentie is voor het toepassen van gewaardeerde elementen van zorgboerderijen. Uit de interviews blijkt dat het enige creativiteit vergt om bijvoorbeeld (persoonsgerichte) activiteiten te organiseren of een huiselijke omgeving te creëren, zonder al te veel extra financiële middelen in te hoeven zetten. Op zorgboerderijen en bij sommige reguliere instellingen gebruiken zorgprofessionals bijvoorbeeld wat oudere en/of tweedehands voorwerpen, meubels e.d. (in plaats van de vaak wat dure technologische oplossingen of nieuwe materialen). Ook omdat deze vaak herkenbaar zijn vanuit eerdere levensfasen en eraan kunnen bijdragen dat mensen zich snel thuis voelen. Ook hoeven activiteiten, niet altijd speciaal georganiseerd te worden of hoeven er niet altijd extra materialen te worden aangeschaft. Diverse activiteiten, zoals koken, tuinieren of andere huishoudelijke activiteiten zijn namelijk al vaak van nature aanwezig in de zorgomgeving en kunnen door zorgprofessionals en mensen met dementie gezamenlijk worden opgepakt. Naast de creativiteit van de zorgprofessionals hangt de mate waarin dit gebeurt ook weer samen met andere factoren, zoals de ruimte die zorgprofessionals van managers krijgen om hun (innovatieve) ideeën uit te voeren.

12. Ook de werkwijze en taakhoud van de zorgprofessionals zijn belangrijk

In veel reguliere instellingen is er van oudsher vooral aandacht voor de lichamelijke verzorging en verpleegtechnische handelingen en minder voor welzijn, zo blijkt uit interviews met managers van reguliere zorginstellingen. Het is van belang dat het zorgpersoneel bereid is en in staat is om een omslag te maken naar taken die meer gericht zijn op het welzijn van cliënten. Hard werken en een takenlijst afwerken zit soms nog te veel in het systeem van mensen die al lang in de zorg werken. Vrijwel alle managers van zorgboerderijen en enkele managers van reguliere zorginstellingen gaven aan dat binnen hun instelling coachings- en functioneringsgesprekken plaatsvinden waarin de werkwijze en visie worden besproken. Volgens de geïnterviewden kunnen deze gesprekken ook worden ingezet om met zorgpersoneel te praten over het implementeren van alledaagse activiteiten met mensen met dementie in hun werkzaamheden. Managers van zorgboerderijen en van reguliere

Fotografie Academische Werkplaats Ouderenzorg

instellingen gaven aan dat er bij sommige zorgverleners het (onterechte) idee heerst dat het implementeren van veranderingen (bijv. het betrekken van mensen met dementie bij alledaagse activiteiten, zoals koken) veel tijd kost waardoor zij onvoldoende tijd overhouden voor de vaste zorgtaken. Zij gaven aan dat voorbeeldgedrag van managers en coachingsgesprekken kunnen helpen om te laten zien dat dergelijke veranderingen veelal meer een verandering in focus (van “zorgen voor en bezig houden van” naar “bezig zijn met”) betreft die niet per definitie meer tijd hoeft te kosten.

“Waarom komen er niet meer activiteiten? Omdat we steeds maar beren op de weg zien. En je moet dan een beetje een ander denkniveau hebben. En dan wil ik absoluut niet zeggen dat mensen dat denkniveau niet hebben, want ze hebben het wel. Maar het is verscholen onder een deken van zorg.”

(Manager reguliere zorginstelling)

“Echt, jonge meisjes van 18 die zeggen: “U, bent net naar de WC geweest. Hou op!” Hoor wat je zegt. Als jij veel gedronken hebt moet je ook wel eens twee keer in het uur. En dan vier uur niet. Of niet? En het is geen onwil van mensen als ze zo jong zijn. Maar het voorbeeldgedrag ontwikkelt de visie, en die is echt aan vernieuwing toe.”

(Manager kleinschalig zelfstandig initiatief)

13. Daarnaast zijn ook inlevingsvermogen en het kunnen stimuleren en flexibiliteit van belang

Op zorgboerderijen en bij sommige zelfstandige zorginstellingen ligt de focus vaak op het geven van persoonlijke aandacht en het meegaan in de belevingswereld van de persoon met dementie. Bovendien wordt er niet alleen gekeken naar wat mensen niet meer kunnen, maar juist

naar datgene dat ze nog wèl kunnen. Het gaat ook om de manier waarop een appel gedaan wordt op de persoon met dementie. In het algemeen worden door zorgverleners vaardigheden zoals initiatief nemen, toezicht houden, zelfstandigheid, geduldig zijn, flexibiliteit en het in staat zijn om te multitasken vaak genoemd als belangrijke competenties. Ook benoemden zorgboeren en managers van reguliere instellingen dat de aanwezigheid van medewerkers met innovatieve ideeën en vooruitstrevendheid bevorderend werken, omdat zij vaak in staat zijn de daginvulling op de wensen van dementie af te stemmen.

“Aan de voorkant moet het voelen of mensen naar een soos gaan, en aan de achterkant zit het theoretisch dichtgespijkerd. [...] En dat betekent dus ook meteen hup witte jasjes uit, in je eigen kleding. Dat betekent ook dat als het ff anders gaat dat het ook ff anders gaat, zeg maar, zo loopt het dan zo'n dag. En daar moet je tegen kunnen, en op kunnen anticiperen, dat is heel belangrijk. [...] je vak goed verstaan, en open staan voor activiteiten.”

(Manager kleinschalig zelfstandig initiatief)

Aanbevelingen

Er zijn diverse verschillen zijn tussen zorgboerderijen en reguliere zorginstellingen. Zowel in de wijze waarop beide typen instellingen omgaan met de context, als in de manier waarop zij gewaardeerde elementen in de praktijk brengen. Dit onderzoek heeft, aan de hand van dertien kernboodschappen, laten zien welke elementen van zorgboerderijen gewaardeerd worden op de verschillende niveaus van het zorgsysteem en hoe deze kunnen worden toegepast in reguliere zorgomgevingen. Hieronder doen we op basis van dit onderzoek een aantal aanbevelingen voor aanbieders van dagbesteding en verpleeghuiszorg, gemeenten, zorgverzekeraars, casemanagers, wijkverpleegkundigen en zorgboeren. Deze aanbevelingen kunnen de verschillende belanghebbenden helpen om meer geïnformeerde keuzes te maken betreffende het leveren en, waar nodig en gewenst, verbeteren van de dementiezorg.

1. Directe zorgomgeving en organisatorische context

Dit, maar ook ander onderzoek (bijv. Fleming et al., 2016; Chaudhury et al., 2017), laat zien dat er steeds meer aandacht komt voor de directe zorgomgeving die mensen met dementie een huiselijk plek biedt en stimuleert en mogelijkheden biedt om zorg af te stemmen op individuele wensen. Hierbij is het wenselijk om activiteiten aan te bieden die aansluiten bij datgene dat bij hen nog vanzelf gaat, dan hen te confronteren met mogelijk onvermogen.

Zorgorganisaties wordt aanbevolen om dit op verschillende manieren te realiseren, door erop toe te zien dat niet alleen de psychosociale omgeving, fysieke omgeving en het activiteiten aanbod dit mogelijk maken, maar dat ook de organisatorische context ondersteunend is. Het gaat dus niet om het geïsoleerd aanbieden van één gewaardeerd element van zorgboerderijen, maar de kracht is juist dat de gewaardeerde elementen integraal en in samenhang worden toegepast en dat de competenties van medewerkers hierop aansluiten. Bijvoorbeeld, de aanleg van een tuin biedt vooral kansen voor mensen met dementie wanneer zij hier zelfstandig gebruik van kunnen maken of wanneer er redenen (bijv. moestuin, dieren) zijn om naar buiten te gaan. Een faciliterende organisatorische omgeving houdt ook in dat er faciliterend moet worden omgegaan met wet- en regelgeving. Dit betekent ook dat er goed gekeken moet worden of de context waarin zorginstellingen opereren, inclusief de huidige wet- en regelgeving, werkelijk belemmerend zijn, zoals regelmatig wordt ervaren. Soms zijn het namelijk eerder percepties en bepaalde interpretaties van wet- en regelgeving waardoor zorgorganisaties zichzelf regels opleggen die niet altijd noodzakelijk of terecht zijn. Dit kan de implementatie van zorginnovaties, en daarmee de afstemming van zorg op persoonlijke wensen en behoeften van mensen met dementie en hun naasten, mogelijk belemmeren.

2. Zorgprofessionals, managers en bestuurders zijn aan zet

De juiste mix van competenties van medewerkers, gecombineerd met de visie van de organisatie en leiderschap van bestuurders en zorgmanagers, zijn onontbeerlijk voor het op een goede manier overbrengen van gewaardeerde elementen van zorgboerderijen naar reguliere zorginstellingen voor mensen met dementie. Zorgorganisaties en zorgmanagers wordt daarom aanbevolen om, in plaats van hun medewerkers af te remmen, creatieve ideeën en oplossingen van hun medewerkers te stimuleren. Zoals ook wordt aangegeven in het nieuwe Kwaliteitskader Verpleeghuiszorg (Zorginstituut Nederland, 2017) is samen op zoek gaan naar de beste manier van zorg leveren iets dat gestimuleerd moet worden, hiervoor moet ruimte gegeven worden aan medewerkers. Leidinggevendenden hebben een cruciale rol door te werken vanuit een visie en deze op de werkvloer in praktijk te brengen. Het is hierbij van belang dat leidinggevendenden voorbeeldgedrag op de werkvloer te laten zien, waarbij medewerkers benaderd worden op een manier waarop mensen met dementie ook benaderd zouden moeten worden. Coaching en het geven van feedback horen hierbij als competenties. Zowel formele als informele leiders coachen in hun rol binnen het team en zorgen voor een positief teamklimaat. Daarnaast is het nodig dat medewerkers elkaar inzicht geven in hun werkwijze,

Fotografie Academische Werkplaats Ouderenzorg

reflecteren op het eigen handelen en elkaar aanspreken zonder dat dit als kritiek ervaren wordt. Om autonomie en sociale participatie van mensen met dementie te stimuleren is het van belang dat medewerkers het goede voorbeeld geven door zelf mee te helpen, activiteiten voor te doen en samen met mensen met dementie te werken in plaats van taken over te nemen. Dit betekent dat er een sfeer moet zijn waarbij men zoekt naar mogelijkheden en niet blijft hangen in barrières. Dit kan door gezamenlijk (vanuit management, medewerkers, familie, mensen met dementie) op zoek gaan naar creatieve ideeën en oplossingen.

3. Samenwerking met families en vrijwilligers

Zorgaanbieders wordt aangeraden om goede relaties op te bouwen met families en met hen samen te werken. Goede contacten zijn in de eerste plaats van belang om na te gaan wat de persoon met dementie belangrijk vindt zodat de psychosociale omgeving hierop kan worden ingericht en hier in de zorgverlening zoveel mogelijk bij kan worden aangesloten. Hoewel het hierbij wel van belang is om helder te zijn in welke verwachtingen en wensen waargemaakt kunnen worden. Daarnaast is het ook van belang om na te gaan hoe verantwoordelijkheden gedeeld kunnen worden. Dit geldt niet alleen voor familieleden maar ook voor vrijwilligers. Hoewel zij ook coaching en begeleiding nodig zullen hebben om te werken volgens de visie van de desbetreffende zorginstelling, kan door hun participatie mogelijk wel een meer gevarieerd activiteitenaanbod worden geboden.

4. Ook lessen leren van reguliere zorginstellingen

De nadruk in dit onderzoek lag op de elementen van zorgboerderijen die kunnen worden overgenomen door reguliere zorginstellingen. Echter, ook het belang van onderlinge uitwisseling, dus elementen van reguliere instellingen die kunnen worden overgenomen door zorgboerderijen, kwam aan bod. In het algemeen weinig lijkt er weinig verschil te zijn in de professionele kwalificaties van medewerkers (zoals diploma's of niveau van personele inzet) van zorgboerderijen en reguliere zorginstellingen. Echter, uitwisseling van elkaars kennis en ervaring kan helpen om een goede balans te vinden tussen het leveren van goede medische basiszorg, belevingsgericht werken en het bevorderen van welzijn, aangezien deze aspecten allemaal noodzakelijk zijn in goede dementiezorg. Daarom wordt bestuurders en zorgmanagers van zorgboerderijen en reguliere zorginstellingen aanbevolen om mogelijkheden voor uitwisseling te creëren en toe te staan, bijvoorbeeld door medewerkers met elkaar in contact te brengen en een dag met elkaar mee te laten lopen om zo te kunnen leren van elkaars manier van werken. Gemeenten en zorgverzekeraars wordt daarnaast aanbevolen om variatie in de uitwerking van andere en aangepaste vormen van zorg toe te laten. Denk aan gedurfde, maar onderbouwde, regionale initiatieven met wisselende personele samenstellingen en zorgaanbieders die mensen met dementie gebruik laten maken van elkaars diensten en activiteiten, bedacht en uitgevoerd door zorgaanbieders met mensen met dementie, medewerkers en andere belanghebbenden. Dergelijke initiatieven kunnen vervolgens geëvalueerd worden door kennisinstellingen om te zien of ze succesvol zijn in het behalen van vooraf gestelde doelen, zodat de hele sector daaruit lering kan trekken. Samenwerking tussen zorg- en kennisinstellingen kan verder een goede voedingsbodem vormen voor het bedenken, uitvoeren en implementeren van innovaties in de zorg voor mensen met dementie. Ook scholing van zittende en aankomende zorgprofessionals, ook in relatie tot zorginnovaties, is hierbij van belang.

Referenties

- Chaudhury H, Cooke H, Cowie H, Razaghi L. The influence of the physical environment on residents with dementia in long-term care settings: a review of the empirical literature. *The Gerontologist*, 2017; <https://doi.org/10.1093/geront/gnw259>.
- De Boer B, Hamers J, Beerens H, Zwakhalen S, Tan F, Verbeek H. Living at the farm, innovative nursing home care for people with dementia—study protocol of an observational longitudinal study. *BMC Geriatrics* 2015; 15(1): 144. doi: 10.1186/s12877-015-0141-x
- De Boer B, Beerens H, Zwakhalen S, Tan F, Hamers J, Verbeek H. Daily lives of residents with dementia in nursing homes: development of the Maastricht electronic daily life observation tool. *International Psychogeriatrics*, 2016; 1: doi:10.1017/S1041610216000478.
- De Boer B, Hamers J, Zwakhalen S, Tan F, Beerens H, Verbeek H. Green Care Farms as Innovative Nursing Homes, Promoting Activities and Social Interaction for People With Dementia. *Journal of the American Medical Directors Association*, 2017; 18(1): 40-46.
- De Bruin SR, Oosting SJ, Kuin Y, Hoefnagels ECM, Blauw YH, De Groot CPGM, Schols JMGA. Green care farms promote activity among elderly people with dementia. *Journal of Housing for the Elderly*, 2009; 23(4): 368-389.
- De Bruin SR, Oosting SJ, Tobi H, Blauw YH, Schols JMGA, De Groot CPGM. Day care at green care farms: a novel way to stimulate dietary intake of community-dwelling older people with dementia? *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 2010; 14(5): 352-357.
- De Bruin SR, Hop P, Molema CCM, Stoop A, Baan CA. *Dagbesteding op zorgboerderijen: de onderscheidende waarden voor mensen met dementie en hun mantelzorgers* (factsheet). 2014, RIVM: Bilthoven.
- De Bruin SR, Stoop A, Molema CCM, Vaandrager L, Hop P, Baan CA. Green care farms: an innovative type of adult day service to stimulate social participation of people with dementia. *Gerontology and Geriatric Medicine*, 2015, doi: 10.1177/2333721415607833.
- De Bruin SR, De Boer B, Beerens H, Buist Y, Verbeek H. Rethinking dementia care; the value of green care farming, *JAMDA*, 2017; 18(1): 200-203.
- Fleming R, Goodenough B, Low L, Chenoweth L, Brodaty H. The relationship between the quality of the built environment and the quality of life of people with dementia in residential care. *Dementia*, 2016; 15(4): 663-680.
- Kok JS, van Heuvelen MJ, Berg IJ, et al., Small scale homelike special care units and traditional special care units: effects on cognition in dementia; a longitudinal controlled intervention study. *BMC Geriatrics*, 2016; 16: 47.
- Waardigheid & Trots, Liefdevolle zorg voor onze ouderen. *Plan van aanpak kwaliteit verpleeghuizen*, 2015.
- Zorginstituut Nederland. *Kwaliteitskader Verpleeghuiszorg; samen leren en verbeteren*. 2017, Zorginstituut Nederland: Diemen.

Colofon

Dit is een uitgave van
het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Maastricht
University en Academische Werkplaats Ouderenzorg Zuid-
Limburg.

Juni 2017

Auteurs: Simone de Bruin, Hilde Verbeek,
Yvette Buist, Bram de Boer

Financier: Alzheimer Nederland en PGGM

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Maastricht University